

Вірний до могили

Мартін Андерсен-Нексе

Новела

Переклад: Ольга Сенюк

(Спомин з берегів мого дитинства)

Ми не раз чуємо, що, мовляв, тепер усяке може вибитися в люди, аби тільки мало кебету, і що в нас хтозна-як намагаються відшукати хист і дати йому розвинутися. Це має бути дуже вагомий доказ, радше, навіть життєва засада того, буцімто суспільство наше таке досконале, що в ньому кожен посідає місце, яке собі заслужив.

Чуючи таке, я щоразу мимоволі згадую всіх тих горопах, що загинули, надаремне пробиваючи собі шлях до світла. Якби могла цілковито розвинутися бодай частина незвичайних талантів, схованих у народі, що так і не видобулися з п'їтьми, то світ нині виглядав би зовсім інакше.

Правду каже давнє прислів'я, що даремне плакати за ненародженою дитиною, але ж як-бо сумно дивитися, коли з'явиться талант, героїчно змагається, щоб ствердити себе, — і марно гине в лабетах невблаганних буднів.

Малим я часто чув, як дорослі оповідали про обдарованого музику Бона. То був незаможний селянин, що мешкав у північній частині Борнгольму; здається, не було нікого на острові, хто б не знав про нього та про його долю. Він умів грати на всіх інструментах, що попадали йому до рук, навіть годен був видобути мелодію з немусичних на око речей: з дошки, віконної шибки, порожньої пляшки. Ноти він вивчив самотужки й міг записати мелодію відразу, скоро почувши її. Бон скомпонував чимало музичних творів і опрацював їх для оркестру, зладив великий оркестр, сам диригував ним, і слава про нього покотилася по цілому острові. Водночас він ходив на заробітки до багатих хуторян і дбайливо доглядав своє хісно — невеличкий клопоть землі та дві корови.

Бон був задоволений своєю долею, хоч, звісно, бажав би, щоб твори його набрали ширшого розголосу. Тому коли пастор послав деякі його композиції тямущим людям у столиці, він не заперечував, навпаки, дедалі нетерплячіше чекав відповіді: на острові ж бо вони мали он який успіх! Проте ніяких чуток не надходило, всі вирішили, що його твори нічого не варті. Бон поступово заспокоївся, й далі роблячи свою щоденну роботу.

Та якось, через кілька років, будучи в місті, він надібав ноти нових музичних творів і впізнав у них свої речі, послані до столиці. Один шанований композитор тільки трохи їх обробив і видав за свої власні.

Бон вернувся додому й потрошив на друзки свої й хлоп'ячі інструменти, спалив геть до клаття ноти й чернетки і суворо заборонив хлопцям не те що торкатися будь-якого інструмента, а й взагалі думати про музику. Аби його воля, він вибив би з них усе, чого досі навчив.

Від того дня Бон зненавидів музику. Він мінився на виду, скоро зачувши згук,

схожий на мелодію, а як вулицею йшли мандрівні музики, — навіснів і шукав, на чому б зігнати свою лютю. Досі Бон був побожний, а тепер перестав ходити до церкви: боявся церковного співу і ладен був скавуліти, як хворий пес, коли озивався орган.

Він мав восьмеро синів, один менший за одного, наче рурки в органі, і всі музично обдаровані, аж до найменшого, чотирирічного Януса, — то був правдивий геній. Бон із хлопцями вже непогано грали і не раз дуже успішно виступали на великих урочистих святах. Бон мріяв створити оркестр, якого ще світ не знав.

Тепер для хлопців настала скрута. Наче сама природа не хотіла допустити, аби змарнувався такий чудовий хист, — батькова невдача ніби ще збільшила потяг дітей до музики, і вони всіляко знаходили до неї шлях. Одначе батько ловив їх на гарячому попри всі хитрощі й безжально карав, навіть дубцем. Маленький Янус урятував від батька флейту: він сховав її на пасовиську й витягав лишень тоді, коли допевнювався, що поблизу нікого немає. Він викопав собі на узбіччі пагорба яму й ховався туди, як грав, щоб бути в цілковитій безпеці. Але все ж таки батько одного дня застукав його: він розтрошив дерев'яним шкарбаном флейту і, розпалившись, налупцював також і хлопця.

Бон почав заглядати в чарку й дома всім життя не давав. Тільки як дуже впивався, то знову ставав колишнім Боном, починав хвалитися й виробляти розмаїті музичні штуки.

Сини при першій же нагоді один по одному покидали батьківську оселю, а ставши самостійними, знову поверталися до музики, лише додому не зважувалися більше показуватись. Вони працювали каменярами й наймитували. Коли підріс найменший, Янус, брати створили під його орудою оркестр. Слава про них розійшлася по цілому острові. Вони мандрували по всіх його околицях, аж до південного краю, і грали на великих святах. Там я й побачив їх, ще буди хлопчаком. Які ж то були радощі для самотнього пастушка, коли зненацька линула чудова музика й на обрії з'являлося восьмеро молодих братів, награвши на ходу веселих мелодій!

Одного ранку старого Бона знайшли мертвого в траві під вікном, де його сини ввечері грали на святі, — він підкрався послухати їх. Дехто казав, що в нього розірвалося серце з люті, а дехто — що він помер з великого хвилювання.

Усю цю історію я був майже забув. Вона, мов геологічний шар, лежала десь у глибині моєї свідомості під іншими, наперстаними пізніше подіями.

Та однієї неділі минулої зими я загостив до свого земляка, що одружився й осів у Швейцарії. Ми пообідали чудовою данською юшкою з двох гатунків м'яса й підливою з паприки — на честь гостя! І от сиділи ми в господаревому кабінеті, курили швейцарські сигари й почувалися якнайкраще.

— Тепер добре було б послухати, чим дихає наша вітчизна, — озвався господар і заходився коло приймача, — хоч удень і нелегко спіймати нашу любу батьківщину. І це мене дивує, ми ж бо, данці, наче не боїмося денного світла.

Останні слова він проказав так сумно, що я аж засміявся.

— Спробуй на коротких хвилях, — глузливо порадила йому дружина. — Може, так

легше буде спіймати вашу миршаву Данію.

Господар крутив настроювач туди й сюди, і, поки він шукав потрібну хвилю, з розмаїтих станцій линули найхімерніші згуки: уривки джазу з Лондона, щось гугняве з Кенігвустергаузена. Часом він блукав десь у світовому просторі, звідки проривалося виття, від якого в мене мороз ішов поза шкірою. І раптом почувся ніжний танцювальний ритм, що взяв нас за душу, але відразу ж зник.

— Оце була Данія! — схвильовано вигукнув господар, пильно шукаючи на тому місці, де була озвалася мелодія.

Кілька разів йому ще пощастило піймати чудові згуки вальса, два-три такти, що хапали за серце, заколисували, плинули... Але вони хутко замовкли, і, поки господар надаремне шукав далі, стиха лаються, як уміють лаятись тільки данці, ті дивовижні кілька тактів перенесли мене додому, на рідний берег.

...То було ввечері, на свято обжинок. Я принишк у клуні, намагаючись не впасти в око, щоб мене, малого пастуха, не відіслали спати. В клуні йшли горою танці. На столі сидів молодий каменярь і грав на скрипці, а перед ним кружляли пари, аж мені в очах мерехтіло. Господар танцював із Кароліною, невеличкою пухкенькою служницею з прегарними ямками на щоках, а старший наймит — із молодого господинею (диви, зважився!). Він усе не відпускав її, і як музика врешті стихла, скинув куртку й викрутив — така вона була мокра від поту.

— Заграй нам вальс кохання! — сказав хтось. — Еге ж, свій вальс! — загукали всі один поперед одного й заплескали в долоні.

І каменярь став грати. Він притулювся підборіддям до скрипки і, ледь похитуючись, із заплученими очима, наче вві сні, видобував ніжні, чудові згуки.

Господар танцював уже з господинею; вона поклала йому голову на плече й тим самим зняла з мого хлоп'ячого серця важкий тягар: отже, вона все ж таки його кохала! А старший наймит кружляв із Кароліною, своєю любкою. То ж був вальс кохання, і все пішло своєю колією, як і належить.

Ті дві пари наче пливли по підлозі, та й інші теж. Жінки заплучували очі з утіхи, чоловіки хвацько притупцювали підборами об мостини.

Тієї ночі я майже не спав, і вдень теж, бо просидів його на пасовиську під терновим кущем. Цілий день одноманітно сіявся дощ, і худоба трималася поблизу, наче шукала в мене захистку. Корови повідвертали голови від вітру й сумно ремигали, а дощ усе поливав їх згори.

Я накрився старим господаревим плащем. З куща капало, але мені було затишно, і я майже весь час дрімав, лише подеколи розплющував важкі повіки, щоб поглянути на худобу. В голові в мене наче крутилася карусель: мигтіла підлога, кружляли пари, згучав чудовий вальс. Той вальс наче бринів у моїй крові, відлунював у стукові серця, змореного безсонною ніччю, заколисував мене, зливаючись із тупотом ніг, веселим жіночим вереском, із кільцем пилюки навкруг лампи. Аж нарешті мені здавило горло зі страху, я хотів крикнути, так само як уночі, коли чийсь дужі руки взяли мене на оберемок з-під ослона й поклали до ліжка...

Тепер я теж мало не скрикнув і отямився, важко зітхнувши, тієї миті, коли господар кинув приймача: моя мандрівка до рідних берегів була коротка. Але так само як і тоді я геть спітнів і почувався недобре: всередині пекло, на устах немов відчувався смак теплої крові. Тепер я згадав усе! То поденник Андерс Швед штрикнув старшого наймита ножем через Кароліну. Вальс кохання довів його до нестями. Тому я й упав з осла на підлогу! Зачмелений, немов після важкого сну, я взяв програму й прочитав: "Вальс селянина Януса Бона".

Отже, найменший із Бонових синів доскочив більшого, аніж його батько: принаймні на його творах стояло його ж таки ім'я! Та що потім із ним сталося? Поки що я попросив у господаря програму й поклав собі неодмінно дізнатися про долю Януса Бона.

Нарешті влітку, повернувшись додому на острів Борнгольм, я почув про нього ось що.

Янус був такий самий талановитий, як і його батько, і багато в чому скидався на нього: міг грати на всіх інструментах, komponував мелодії і сам обробляв їх для оркестру. Але, крім того, він навчився також виготовляти інструменти й почав робити гармонії та налагоджувати роялі. Янус Бон перший на острові опанував це ремесло: досі раз на рік доводилося викликати майстра зі столиці. Тепер уже така потреба відпала, проте людям доводилось миритися з тим, що їхні роялі налагоджувано вночі, бо вдень Янус Бон працював каменярем. За дві крони він долав по чотири милі на другий кінець острова і повертався вчасно додому, встигаючи вранці на роботу до каменярні. А як хтось торгувався за ціну, то він узагалі не брав платні.

Янус був ще й тим схожий на свого батька, що теж мав багато дітей — аж дванадцятро.

Коли йому минуло сорок, він покинув каменярню і влаштувався листоношею. Тепер Янус міг робити одну роботу, не занегаючи іншої: komponував на ходу, а тоді сідав на узбіччі й записував ноти; за пюпітр йому правила поштова торба. В кишені в нього завше був якийсь невеличкий інструмент, ним він перевіряв розмаїті голоси.

На той час Янус змайстрував перший орган — для своєї ж таки парафіяльної церкви — і сам грав на ньому. Гра його так зворушувала слухачів, що мешканці сусіднього села теж забажали мати орган. "Як він грає, то наче сам Господь бог присутній на відправі", — заявила якась бабуса.

Янус Бон грав на обох органах щонеділі та щосвята й діставав за те двадцять п'ять крон на рік. Тепер він почував себе щасливим: аякже, службова особа, що дістає платню! Семеро братів, що були ще на той час живі, трактували його як старшого в родині, всі люди шанували його за хист і захоплювалися ним.

А тим часом у будень він і далі розносив листи, в неділю грав у церкві, а ночами майстрував орган. До шістдесяти років він зробив сімнадцять органів, що стоять по навколишніх церквах, місіонерських будинках і засвідчують його працьовитість, відданість і вміння. Янус Бон був щасливий: досяг того, на чому так тяжко спіткнувся його батько. Але вважав, що своїм успіхом зобов'язаний не лишень собі, тому й казав

братам:

— Чим би ми були, якби не мали такого батька? Він утворював нам дорогу.

Авжеж, Янусові Бону велося непогано. В шістдесят років йому як органістові вдвічі збільшили платню, навіть подейкували, що про нього подбають і йому не доведеться тюпати щодня по чотири-п'ять миль із важкою поштовою торбою за плечима, що він матиме змогу сидіти собі вдома й віддаватися своєму мистецтву. Ним, мовляв, зацікавився депутат ріксдагу й домагається для нього невеличкої державної пенсії, щось же той депутат мав робити!

Однак доля інакше повелася з Янусом і всіх випередила. Улітку в церкві проводили центральне опалення, а як воно стало до ладу, Янусів орган завередував і перестав слухатись свого творця. Він грав дедалі гірше, тож Янус нарешті дійшов висновку, що інструмент треба наново перебрати. Старий музика сміливо взявся до тієї справи. Вдень, як звикле, він розносив листи, а вночі, лежачи на холодному церковному горищі, порпався в своєму улюбленому інструменті.

А тим часом настав суворий грудень із сніговицями й лютими морозами, і люди почали боятися за старого майстра: ще, бува, замерзне. З іншого боку, тяжко було відмовитись від такої прекрасної органної музики, а надто що надходило Різдво, а старий обіцяв до того часу скінчити роботу.

І таки скінчив. Три тижні поспіль він щоночі чаклував на горищі біля органа, а рано-вранці вирушав із поштовою торбою за плечима засніженими стежками. Як хтось питався, чи не холодно йому на горищі, Янус відповідав: "Ні, зовсім тепло!"

Та коли орган був готовий, Януса почало морозити. Довелося піти з церкви й лягти до ліжка; він дістав тяжке запалення легенів.

Однак свій улюблений орган Янус примусив згучати краще, ніж будь-коли. В погляді старого майстра можна було вчитати радість перемоги, поки він не втратив пам'яті й поки очі його не потьмянішали. Він лежав непритомний і, здавалось, навіть у гарячці наполегливо працював далі.

Останнього дня свого життя він знову прийшов до пам'яті й захотів перевірити, чи добре наладнаний орган.

— Не турбуйся, старий, — сказала дружина. — Новий учитель уже пішов до церкви й пробує орган. Він обіцяв заграти на твоєму похороні...

Тоді Янус заспокоївся і навіки склепив очі.